

532
H796
МЕЛИ НОРМАТОВ

ШОИР
БОЛАЛИГИ

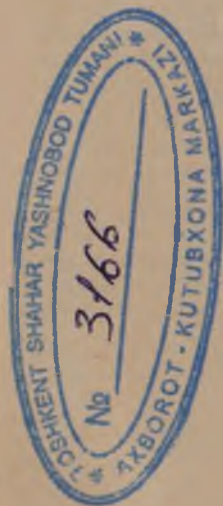

УЗЗ 6-8кл.
Н179

МЕЛИ НОРМАТОВ ШОИР БОЛАЛИГИ

Нисса

Тошкент

Ўзбекистон ЛКСМ Маркази
«ЁШ ГВАРДИЯ» нашриоти

1983

МУАЛЛИФДАН

Ўлмас сўз санъаткори Ҳамид Олимжоннинг баркамол ижоди, наслларга ҳамиша ибрат сермазмун ҳаёти мени кўпдан буён қизиқтириб, ҳайратга сояиб келади. Қисқа умри давомида чақмоқдек чақнаган ёрқин шеърят ярата ояган, ўзбек совет адабиётининг асосчиларидан бири сифатида ғоят улкан ишларни амалга оширишга улгурган бу ажойиб инсоннинг ҳаёти ва жўшқин фаолияти чиндан ҳам ёш авлодга ибрат намунаси бўлиб хизмат қилишга арзигулик даражада улуғвор. Санъаткор шахсиятининг ажралмас қисми бўлган ҳақгўйлик, меҳнатсеварлик, одамийлик, ҳаётбахш шижоат каби фазилатлар шоир қалбида жуда эрта қўним топгани уни қўршаган, вояга етказган пок бир маънавий заминда ўсиб-улғайиб камол топгани шубҳасиз. Бу маънавий замин — шоирнинг болалиги, унинг тиниқ орзу-армонларини аллалаб ўстирган, уларга қанот бахш этган гул ёшлик фаслидир.

Мен хассос ва ардоқли шоиримизнинг беғубор болалик чоғлари ўтган йўллардан, пойқадами теккан дашту далалардан, сўқмоқлардан юриб, уни яқиндан таниган, кўрган-билган, ёшлик дамларининг содиқ сирдоши бўлган жуда кўп кишилар билан учрашдим, суҳбатлар қурдим, ҳаёлан шоир сиймосини тиклашга интилдим.

Ана шу изланишларнинг бир самараси сифатида, ниҳоят, мазкур қисса вужудга келди. Бу асарда шоирнинг юрагига илк бор илҳом солган гўзал масканлар, унга илк бор одамийлик сабоғини берган кишилар ҳақида ҳужжатли йўсинда сўз юритишга баҳоли қудрат ҳаракат қилдим.

Қисса қўлёзмаси билан танишиб, уни нашрга тайёрлашда ўзларининг қимматли маслаҳатларини берганлари учун муҳтарама шоирамиз Зулфия ва қадрли Сарвар Олимжонович Азимовга самимий миннатдорчилик билдираман.

1916 йилнинг рамазон оyi. Жазирама иссиқ Бу-
тун мавжудот ҳансирайди. Дов-дарахтларга
чанг қуниб, барвақт қовжираган.

Бир неча кундирки, Жиззах аҳли нотинч. Халқ қуз-
голони тўплар ва пулемётлар билан қуролланган чор
жазо отрядлари томонидан ёвузларча бостирилган
бўлса-да, ҳамон аҳолини жазолаш давом этмоқда. Ёни-
даги қиличи нақ ерга тегай-тегай деб турган солдатлар,
пешонасини қизил қийиқ билан танғиган аллақандай
кишилар маҳаллама-маҳалла изғиб, барчани уйдан,
кулбасидан ҳайдаб чиқаряпти. Хонадонлар, кучаларда
қий-чув, тўполон. Оналарнинг фарёди, гўдакларнинг
поласига чидаб бўлмайди. Одамлар дарғазаб, аммо ҳар
кимнинг дарди ичида.... Каттаю кичик, ёшу қари —
ҳамма-ҳамма Эски шаҳар мадрасаси томон оқиб келяп-
ти. Оёқ тираб туриб олганлар аёвсиз калтакланмоқда.

Одам бамисоли ердан қайнаб чиқаётгандек... Совуң-
гарлик ва Ховослик маҳалласидан қувилганлар ҳам
Жарариқ бўйига етиб келди. Уларга Жиззахлик маҳал-
ла аҳли қўшилди. Мулла Азим, Алижон, Туробжон ва
Мулла Камолларнинг шундоққина анҳор соҳилига
жойлашган боғ ҳовлилари одамларга тўлиб, бутун
экин-тикинлари пайҳон бўлди. Кўлларини даҳшатли
чиққириқ овозлари эшитилди. Солдатлар бир гала исей-
чиларни савалаб қувиб келарди. Шундай қийин бўлди

билан бир жувон кўчага чиқди. Кўз ўнгиди содир бўлаётган даҳшатли манзарадан аёлниги бутун вужуди титради. Кўчадан одамларни босиб-янчиб бир саман от тарсиллаб чопиб ўтди. Қонга беланган бир ўсмир жасади от узангисида осилиб борарди... Жувон жонҳолатда гўдакларини қучоқлаб бағрига босди. Ҳар ўн одамга биттадан қўйилган солдатлар қарсиллатиб осмонга ўқ узганча ҳалойиқни мол сингари калтаклаб ҳайдарди...

Ана-мана дегунча мадраса атрофи одамга лиқ тўлди. Ҳалиги аёл ҳам икки боласи билан бориб оломонга қўшилди. У ўғилчаси эсликкина бўлса-да, кўтариб олган, қизчасининг қўлидан маҳкам тутиб турар эди. Жувоннинг чачвони қийшайиб, юз-кўзи очилиб қолган: ранги қув ўчган, сочлари тўзғиган... Қўйнидаги тугунчасини ерга қўйиб, ўғилчасини яна ҳам маҳкамроқ қучоқлади, қизалоғи иссиқда куйиб-пишиб, пешонасидан тер қуйилиб турса-да, худди совуқда жунжиккандек, онаизори пинжиги суқиларди... Жувон атрофга олазарак бўлиб термиларкан, катта-катта қоп-қора кўзларидан ёш тирқираб, юзларидан оқиб туша бошлади. У унсиз йиғларди... Бу гўдакларда нима гуноҳ? Отасидан жудо бўлганлари етмагандек, энди дарбадарлик азоби ҳам қолганмиди?!

Онанинг кўзлари ҳамон нажот истаб жавдирарди. Наҳотки, бир эмас, беш нафар оғасидан биронтаси ахтариб келмаса?! Наҳотки, сингилларини ўз ҳолига ташлаб қўйишса?! Қайинилари-чи? Улар акасидан қолган бу икки норасида ҳолидан хабар олишмасмикин?

Тўсатдан унинг юраги гупиллаб уриб кетди, кўзларига ишонмай оломонга тикиларкан:

— Вой, Абдуҳамид, Асолат, ҳов анави Аширмат тоғанг эмасмилар? — деди базўр.

— Тоғамлар, Аширмат тоғамлар!

Аёлниги кўзлари чарақлаб кетди.

— Тоға, тоғажон! — деб қичқириб юборди Абдуҳамид.

— Ана, ана, биз томонга келяптилар!— деди Асолат ҳам севиниб.

Баланд бўйли, кенг яғринли барваста киши оломонни ёриб, улар томон келаверди. Кўзлари катта-катта, юзларидан нур ёғилиб турадиган бу одам Абдуҳамид антикиб тинглайдиган эртақлардаги афсонавий қаҳрамонларни эслатар, шунинг учун у, айниқса, шу тоғасининг яхши кўрар, узоқ кўрмаса соғиниб қоларди. Тоғасининг ҳам унга ихлоси баланд эди. Абдуҳамидларникига келгандами ёки бирон ерда кўргандами, ундан: «Жиян, мени қайси кўзинг билан соғиндинг?— деб сўрар, Абдуҳамид бўлса: «Манави кўзим билан, тоғажон!», деб унг кўзини кўрсатар эди.

— Акажон, биз бу ердამиз,— деди аёл қалтираб ва ўпкаси тўлиб йиғлаб юборди.

Аширмат тоға нафаси бўғзига тиқилиб:

— Бормисан, жигарим! Ахтармаган ерим қолмадику, Комила! Хайрият, соғ-омон экансизлар,— деди.— Эй, боёқиш жиянларим! Бу кулфат сизларга қаердан қараб турган экан-а!

У Абдуҳамиднинг пешонасидан ўпиб, опичлаб олди. Асолат теварак-атрофга, одамларнинг хатти-ҳаракатларига жавдираганча алангларди. Комила хиёл дадил тортиб, ўзини бир оз тутиб олди. Қиёмат-қойим, тўс-тўполон бўлиб турган бир пайтда излаб-бузлаб келган акаси юрагига тоғдай мадор бўлди.

— Бошқалар қаерда?— деб сўради Комила товуши титраб.

— Хавотир олма, ҳамма қариндош-уруғ бир жойга тўпланган. Юнусвой ҳам, Қобил аканг ҳам сени ахтариб юришибди.

— Яхшиям бахтимга сизлар бор экансизлар. Бўлмаса, ёлғиз аёл бошим билан қаёққа ҳам борардим? Гўдаклар билан ҳолим не кечарди?

— Майли, синглим, бу барчанинг бошига тушган

савдо. Болаларинг билан оч бўлсак — очсан, тўқ бўлсак — тўқсан. Қаерда бўлсак бирга бўламиз.

Акасининг бу гапи Комиланинг бир томондан кўнглини кутарган бўлса, бир томондан баттар ташвишга солиб, дарди-дунёсини хуфтон қилиб юборди. Бундан чиқди, ҳали бу кўргиликлар ҳам ҳолва экан-да! Қайнотаси Мулла Азим: «Ҳар нафас ғанимат, замон қалқиб турибди, ютганинг ўзингники, оғзингдагиси гумон, шу кунларгаям минг бор шукур», деб бекорга айтмас экан-да! Золим оқ подшо наҳотки, шунча одамни қириб юбораверса?!

— Акажон, шунча одамни тўплаб нима қилишаркин?— деди Комила қўрқа-писа.

— Э, синглим, ҳар ким ҳар нарсга дейди. Гап кўп жуда. Аммо ғазабга келиб, кўзи қонга тўлган бу оқ пошшодан ҳар нарсани кутиш мумкин. Дашти биёбонга ҳайдармиш, деган миш-мишлар ҳам бор...

— Дашти биёбонга?

Зийраклик билан гапга жимгина қулоқ солиб турган Абдуҳамид тоғасининг бўйшидан қучиб:

— Эртакдаги дашти биёбонгами, тоғажон?— деб сўради.

— Ким билади, жиян, шунақа гаплар бор... Тақдир азал, пешонада битилганидан ортиғи бўлмайди.

— Дашти биёбонга кетсак сувимиз йўқ-ку,— деди Абдуҳамид ҳайрон бўлиб.

— Нон ҳам олмаганмиз,— деди Асолат.

— Бу тўс-тўполонда бола бечораларнинг оғзига ҳеч вақо тутолмадим ҳам,— деди Комила гангиб.

Жиянларининг бийрон-бийрон гапларига Аширмат нима деярини билмай баттар эзилди.

Комила опа акасини хижолатдан қутқазмоқчи бўлиб:

— Ташвиш қилманглар, тоғаларинг нон ҳам, сув ҳам топиб беришади,— деди.

— Аянг тўғри айтади, Абдуҳамид, бош омон бўлса, душми топилади,— деб қўйди Аширмат тоға.

— Дуппи?..

Абдуҳамид бошидаги тагдўзи дўпписини шоша-пиша ушлаб кўриб, нимадир демоқчи бўлганди, майдон этагида бирдан қий-чув бошланиб кетди. Бир тўда отлиқ солдат оломон устига бостириб, одамларни икки томонга сурди-да, ўртадан аллакимларни ҳайдаб ўта бошлади.

— Бечоралар,— деди Аширмат тоға эзилиб,— иложинг қанча...

— Уларни қаёққа олиб кетишяпти, ака?— деди Комила чўчиб.

— Эй синглим, уёғини сўрама...

Тўсатдан қаттиқ чинқириқ овози янгради, кетидан чақалоқнинг «инга»лагани эшитилди.

— Вой, ая, чақалоқ!— деди Асолат.

— Ҳа, шўрлик, ҳозир дунё юзини кўрди.

— Вой!— деди Абдуҳамид.

— Аттанг, кўз очиб ёруғ дунё азобига шерик бўлди-я. Биз билан бирга қон-зардоб ютади бечора гўдак энди,— деб уҳ тортди Аширмат тоға.

Комила ҳам акасига қўшилиб хўрсинди:

— Оҳ, шўрлик бола! Шўрпешона бўлмасанг, шу қиёмат-қойимда дунёга келасанми? Энди бахти қаро онангнинг оёғига кишан бўласан, холос.

— Нимасини айтасан, синглим... Қани, фурсат кетмасин, юрдик,— деб қолди Аширмат тоға шошилиб.

— Қаёққа?

Акаси индамади. У белбоғига туғиб олган бир жуфт патирни тўсатдан эслаб, жиянларига тутқазди. Кейин Абдуҳамидни елкасига ўтқизиб, оломон ичидан синглиси билан Асолатга йўл очиб бораркан, дам-бадам орқасига қараб бош ирғаб қўяр, аммо нима демоқчилигига на Комила ва на қизча тушунар, Абдуҳамид бса теварак-атрофдан кўз узмас, одамларнинг оҳу зори унинг

жажжи қалбини ларзага солар, бамисоли алоқ-чалоқ туш кўраётгандек туюлар эди.

Аширмат тоға ҳамон олға интиларди... «Қаерда бўлсак, нима бўлсак — бирга бўламиз!»

* * *

Абдуҳамид бунчалик кўп одамни ҳеч қачон кўрмаган. Эркаклар бир қатор, аёллар бир қатор бўлиб тиз чўккан, болалар алоҳида ажратилган. Дод-вой, қий-чув... Икки бурчакда тизилган тулпар даҳшат солиб турарди. Тулпаранг тумонат мадраса атрофига сиғмай кетди. Солдатлар тобора кўпайиб борарди. Уларга яна бир талай отличлар келиб қўшилди. Тўрт-беш файтунда башанг кийинган амалдорлар ўтди. Бироқ Комила энди унчалик чўчимас эди: чунки, фарзандлари билан бирга қариндошлари — Аширмат, Носирвой, Одилвой, Қобулвой ва Юнусвой акалари паноҳида эди.

Бир оздан кейин эски машинада бир неча офицерлар келиб, ўртага қурилган минбарга чиқишди. У ердан тилмочнинг дона-дона қилиб айтган сўзлари баралла эшитилди:

— Жамоа! Сиз император олий ҳазратларига қарши тиф кўтариб қаттиқ гуноҳга ботдингиз. Бу гуноҳингиз эвазига ҳарбий кенгаш барчангизни ўлим жазосига ҳукм қилган эди. Лекин саховатли, улуғ подшоҳимиз ҳазрати олийлари ўз фуқаросига раҳм қилиб, мазкур ҳукмни сургунга алмаштирдилар...

— Хайрият!

Кутилмаганда «Жиззахлик маҳалла аҳли сўл томонга ўтсин!», деган буйруқ эшитилди. Каттаю кичик баравар айтилган томонга сурилиб, подакуча бўйлаб йўлга тушди. Аммо сал ўтмай одамларни яна баттар ваҳима босди. Йўлнинг чап тарафида жойлашган Муқим баққолнинг чойхонаси аланга олиб ёнар, шундай обод ва серфайз жойнинг кули кўкка совурилмоқда эди.

Чойхона олдида одамлар бир зум тўхтаб қолдилар. Аммо қилдан қийиқ ахтарувчи оқ подшо солдатлари уларни ўз ҳолига қўймади: урди, туртди, ҳақорат қилди.

Кимдир чинқириб юборди. Оломон ичида қалтираб турган Асолат билан Абдуҳамид чўчиб, аясига баттар тармашиб олди.

— Ҳой, ит эмган муғамбир, қочаман деб овора бўлма. Менинг сиртмоғимга тушган ҳеч кимса қочиб қутуллолмайди!— дея ваҳшиёна овозда бақирарди аллаким.

— Нимага онамни ҳақорат қиласан? Қанча сўксанг, ҳақорат қилсанг, ўзимни сўк, ўзимни ҳақорат қил. Қабристонда ётган волидамни тинч қўй!

Пешонасини қизил дурра билан танғиб олган бадбашара бир одам от ўйнатганча Музаффар кўнчининг бўйнига сиртмоқ солиб судрар эди.

— Қўйвор дейман!— дея хирилларди Музаффар кўнчи.— Бўлмаса...

Отлиқ қаҳ-қаҳ уриб кулди:

— Қўйвормаганимда қўлингдан нима келарди?!

— Нима келишини кўрсатиб қўярдим-а, лекин...

— Хўш?

— Сиртмоғингдаман-да!

— Ўнг қулоғинг билан ҳам, сўл қулоғинг билан ҳам эшитиб қўйгинки, ё исёнчи аканг қаердалигини айтиб бериб, тирик қоласан, ёки бирваракай ана шу қаро ерга қозиқ қилиб қоқиб юбораман!

— Номард, кўп қасамга тирайверма, уй-жойим, рўзгорим бошқа бўлса акам қаердалигини қаёқдан билай!

— Шунча солдатнинг бошини еган акангнинг қаердалигини нега билмайсан, ит эмган!

— Ёлғон! Ит эмган деб сени айтади,— деди Музаффар кўнчи қалтираб.— Чумолига озор бермаган акам қандай қилиб одам ўлдирсин! Ҳой халойиқ, қариндошлар, холисанилло гапирсанглар-чи, бу қонхўрга!

Лекин ҳеч кимдан садо чиқмас, бир неча кундан бери очлик, хўрлик, калтак, жазирама азобидан тинка-

си қуриган халойиқ ғазабини ичига базур ютиб турар эди. Бу жанжал, айниқса, Боймат бобога ёмон таъсир этди. У икки нафар ўғлини икки ёнига олиб дар-дағ титрар, негаки Музаффар ҳам, Аширмат кўнчи ҳам туғишган жияни, тоғасининг ўғли эди.

Кичик ўғли отасининг ёш ювиб турган кўзларига тикилди:

— Отажон, қўрқяписизми?

— Асло,— дея уҳ тортди Боймат бобо.

— Нега бўлмаса йиғлаяписиз?

Ота Норматжоннинг елкасидан қучди:

— Ўлимдан заррача қўрқмайман, ўғлим. Зурёдим қуриб кетадими, деб йиғлаяпман..

— Зурёдим?..

Ўғилнинг ҳам бўғзига нимадир тиқилиб қолди.

— Хўш, ана, ишондик ҳам дейлик,— деди отлиқ овозини пасайтириб.— Аканг Аширмат кўнчини билмасанг, амакиваччанг Охун кўнчинин топиб берарсан?! Ёки ундан ҳам хабарсизмисан? Нега индамайсан? Ўзингни гўлликка солаверма, муғамбир! Билиб қўй: иккови Раимқул оқсоқол чакалакзориди қилич яланғочлаб турганини кўрганлар бор! Ўшалар билан юзлаштирайми, а?

— Кўрганлар бўлса бордир. Лекин мен кўрмаганман. Кўрган-билган бўлсам, айтардим-қўярдим. Ноҳақ азобдан қутилардим. Ёлғон гапириш гуноҳ!

Отлиқнинг жазаваси тутди. Аламига чидамай тарсиллатиб осмонга ўқ узди. Бўралаб сўкди. Яна қийчув, дод-фарёд кўтарилди.

Халойиқ яна йўлга тушди. Подакўчада тупроқ нақ тиззадан келар, офтоб тобора қиздирар, чанг-тўзон осмону фалакка кўтарилар, одамлар бир-бирларини зўрға кўрар, олдинда ҳам, орқада ҳам милятиқ ўқталган отлиқлар кўз узмай борарди. Комила ҳам икки боласи билан оломон ичида суриниб борарди. У Абдуҳамидни ҳар қанча йўқ дейишига қарамай кўтариб

олинига ҳаракат қилар, гоҳ тинкаси қуриб етаклар, тобора мадордан кетаётганига қарамай жонининг бори ча орқада қолмасликка тиришарди. Ҳамма ҳолдан тойган: чол-кампирлар сувсизлик ва йўл азобидан тиллари танглайига ёпишиб гурс этиб йиқилар, гўдаклар ноласи кўкка ўрларди.

Рўпарадан эсаётган шамол йўлини ўзгартириб, чап-тўзонни унғ томонга сурди. Йўлнинг сул томони очилди. Энди чанқаб, қовжираб ётган ғўзалар, қовун-тарвуз полизлари кўзга ғира-шира ташланди. Кўкатни кўрган оломон бир энтикди. Бу ерлар Бўри ота чўли эди. Лекин ҳеч ким ўрнидан бир қадам жилмай, миқ этмай турарди. Ҳар қалай, соқчилар инсофга келишдими, ёки ўзлари ҳам иссиқда ҳолдан тойганмиди, шу ерга келганда қувғинларни бир нафас ўз ҳолига қўйди. Халойиқ жон талвасасида ўзини полизга урди. Бу Боймат бобога қарашли ерлар эди. Мадори қуриган одамлар бўрикалла, оқ таррак ва дониёр қовунларни, қора тарвузларни ёриб еб, ташналик азобини қондира бошладилар. Боймат бобо ҳам аёли ва икки ўғли билан қувғиндилар орасида эди.

— Ўзи кечирсин, оғзимди очиб қўйдим,— деди кимдир хаста овоз билан.

— Ана, холос. Бундай пайтда рўза тутиб гуноҳи азимга ботасиз-ку. Э, чироқларим-а, олинглари, енглари. Қилган меҳнатимга розиман, еяверинглари!— дерди Боймат бобо кўзлари жавдираб.

Чолнинг катта ўғли Эрмамат бир қоп қовун орқалаб келиб ерга тўкди. Бобо титроқ қўллари билан одамларга қовун улашаркан, бир четда тийрак кўзлари ёниб, гоҳ Боймат бобога, гоҳ аясига жавдираб турган болакайга кўзи тушди.

— Қани, қароғим, нега сен жим турибсан? Бери кел-чи,— деди бобо хушмуомалалик билан ва иймана-иймана ёнига яқинлашган боланинг қўлига битта қовун тутқазди:— Бу сенга.

Бола уялиб ерга қаради;

— Хозир едим...

— Ол, чироғим, йўлда чанқаганда ерсизлар. Ҳали
кўп юрадиганга ўхшаймиз...

Боймат бобо болани суйиб елкасига қоқаркан,
ёнидаги одамга:

— Кўп ақлли, ширин бола экан азамат,— деб
қўйди.

Бола ийманиб, қўлидаги қовунни қаёққа қўйишини
билмай жимгина турарди.

— Қимнинг ўғлисан, чироғим?— деб сўради чол.

Бола ўйланиб туриб:

— Олимжон аканинг,— деди-да, кетидан: Мулла
Азимнинг неварасиман,— деб секин қўшиб қўйди.

Бобо жонланиб:

— Э, ўзимизни Мулла Азимни неварасимисан?..
Ҳалиги отинг нимайди?— деди-ю, ўз саволидан ўзи
хижолат бўлди... Чунки бола ўксигандек бўйнини эгиб
ер чизиб турарди.

Комила чачвонини хиёл кўтариб:

— Оти Абдуҳамид, бобоси,— деб жавоб қилди.

— Ундай бўлса, қариндош эканмиз. Олимжон раҳ-
матли кўп дилбар, беозор йигит эди. Ҳа, бу дунё ҳеч
кимга вафо қилган эмас. Ўзинг ўхшагин-у, умринг ўх-
шамасин, чироғим.

— Айтганингиз келсин, бобоси.

Боймат бобо болаларни жон-дилидан яхши кўрар,
етим-есирларга ичи ачишар, уларни боши эгилган ҳол-
да кўрса сира чидаб туролмас эди. Чунки ўзи ҳам
етимликда ўсиб, бойлар эшигида катта бўлган эди.
Ота ёши бир жойга етганда молу дунё орттириб зўрға
уйланган, унинг тилаб-тилаб топгани — икки ўғилу
бир қизи бор эди, холос. У Мулла Азим билан болалик-
дан дўст тутинган, бу дўстлик ришталари то ҳануз
мустаҳкам эди. Олимжон вафот этганда, у бир неча

куи дўсти ёнида мотам тутиб, дардига шерик бўлганди.

Бобо ҳар куни Жарариқни бир неча бор ёқалаб ўтар, ҳар сафар Мулла Азимнинг кунглини сураб, унга таскин берарди. Айни ёз чилласида сув бир оз кўпайиб, ариқ тўлиб оқарди. Туятортар суви етиб келгунча одамлар бир-бировлари билан талашиб, ёқа бўғишиб, ҳатто хунрезликкача бориб етар эдилар. Худди шу паллада етти отаси оқсоқол — мироб ўтган Боймат бобонинг иш ва ташвиши кўпаярди. Сув тақсим қилишдан кўра кўпроқ, одамларни бир-бирови билан келиштириш, жанжал-можарога йўл қўймаслик зарур эди. Шундай пайларда дўсти Мулла Азимнинг доно маслаҳатлари ва унинг адолат талаб қилиб ёзиб берган арзномалари жуда-жуда қўл келарди...

Боймат бобо Абдуҳамиднинг кунглини олмоқчи бўлди:

— Чироғим, сени танимабман, қарилик қурсин...

— Мен сизни танийман...

...Яна йўл азоби бошланди. Ҳаммаёқ тап-тақир. Ўт-ўланлар аллақачон қовжираб битган... Нуқул янтоқзор, қушқўнмас, оққувроқ ва исириқ... Йўлнинг поёни кўринмас, манзил қайда — ҳеч ким билмас эди.

— Ая, чарчадим, — деди Абдуҳамид.

— Опишиб олайми? — деди Комила опа ачиниб.

— Йўқ, ўзингиз чарчагансиз. Жиндак дам олайлик...

— О, айлапай, кошки измимиз ўзимизда бўлса. Одамлардан кейинда қолсак, анави отлиқ қамчи билан уради-да, — деди Комила зил кетиб.

— Нимага уради? — деди Абдуҳамид кўзлари жавдираб.

— Қани уриб кўрсин-чи, — деди орқадан кимдир.

— Қаёққа боряпмиз ўзи, а? — деди Асолат.

— Ҳеч ким аниқ билмайди буни, болам...

Улар жим қолишди. Абдуҳамид онаизори ёнида

базўр сургалиб борарди. Унинг мургак қалбида ҳозир не ўй-хаёллар, не сиру савдолар кечаётган экан? Дадаси бўлганда, эҳтимол, аяжони бунчалик қийналмасмиди?! Устига устак, бобоси ҳам йўқ. Аллакимларнинг кўзига кўринмаслик учун яшириниб юрганмишлар. Нега яшириниб юради — у ҳеч тушунмайди.

Абдуҳамид бир нарсадан қаттиқ қўрққандек, сесканиб, аясининг этагидан ушлаб олди. Кейин яна хаёл оғушига ғарқ бўлди... Дашти биёбони қаерда экан, нега шунча юришса ҳам етмайдилар? Эртақдаги қаҳрамонларга чўлу биёбон писанд эмас, улар кўз очиб юмгунча манзилга етадилар-қўядилар. Нега бундай? Э, ахир уларнинг учар гиламлари, дулдуллари борда! Девларни жангда енгиб ўзларига бўйсундирадилар-да, кейин хоҳлаган манзилга миниб кетаверадилар. Яна улар ҳеч қачон нон-сув деб ташвиш чекмайдилар. Очилдастурхон истаган таомини муҳайё қилади. Бобоси унга яна жуда кўп ғаройиб нарсаларни айтиб берган...

Эҳ, ҳозир унинг ҳам учар гилами ёки қанотли дулдули бўлганда эди... Аввал аяси билан опасини, кейин эса бошқаларни ўтқизиб бирпасда манзилга етказиб қўярди. Эҳ, қани энди...

Абдуҳамиднинг хаёли бўлинди. Қўққисдан олаговур бошланиб, «сув-сув!», деган овозлар эшитилди...

Ростдан ҳам рўпарадаги Қили сойидан, бўлиқ қамишзор орасидан қорамтир сув жимираб оқиб ётарди. Сувни кўриб ҳалқуми қақраган одамларнинг кўзлари ўйнаб кетди. Улар дарҳол ўзларини сойга урдилар. Абдуҳамид билан Асолат ҳам одамлар кетидан сувга талпиндилар. Лекин Комила опа тезда йўлни тўсиб тўхтатиб қолди.

— Ҳой, бу сувни ичиб бўлмайди. Шўр...

— Ҳой, қариндошлар, асло ича кўрманглар, зулуги бор! — деб бақирди кимдир.

— Зулук?

— Зулук қанақа бўлади, ая?

Шошиб қолган Комила опа Абдуҳамиднинг бу саволига хиёл ўйлашиб жавоб қилди:

— Нима десам экан... зулук ўзи жуда кичкина... Лекин одамми ёки молларини томоғига кетиб қолса, ёпишиб кўн азоб беради.

— Ёпишса нима қилади?— деди Абдуҳамид кўзларини катта-катта очиб.

— Қонини сўради. Энг қўрқинчлиси, қонга ҳеч тўймайди.

— Кичкина бўлсаям-а?— деди Асолат.

— Ҳа, ойдиним. Буёқдан сўриб, буёқдан қусиб талпайверади.

— Ўхшиям сувидан ичмаганимиз,— деб қўйди Асолат сесканиб.

Абдуҳамид чуқур хаёлга ботди. У қаддини роз тўтиб ўткир кўзларини узоқ-узоқларга тикиб, гўё босиб келган йўлларини ўзича чамалаб кўргандек бўларди.

— Халойиқ, кўпи кетиб, ози қолди. Бирпас сабр қилсак, манзилга етиб оламиз. Қани, кетдик,— деган овоз эшитилди.

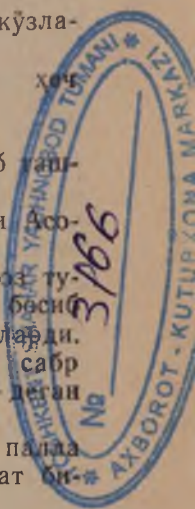
Айни шу пайт ҳарсиллаганча қўлида бир палла тарвуз билан Аширмат тоға пайдо бўлди. Асолат билан Абдуҳамид:

— Тоға, тоғажон!— дея унга талпиндилар.

* * *

Бугун бир ҳафтаки, қувғиндилар Қоратепа даштида истиқомат қилишяпти. Ҳаммаёқ тиканак, янтоқ, онда-сонда тактаклар кўзга чалинади, улар ҳам жизганак бўлган.. Баркашдек лахча чуғ офтоб тобора узоқлашиб, баланд тоғлар ортига ошиқмоқда.

Осмонда янги ой кўринди... «Вой, оймомо кўринибди, уч кунлик бўлибди. Э, парвардигор, туришини қаранглар, ўзига тинч, бизга нотинч!» «Бундай гапга-говур, қиёмат-қойим бўлиб турганда қандай қилиб бизга тинч бўлади?» қариялар ўзларича нима-нидир айтишарди...

Абдуҳамид дастлаб бу ерга кўниколмай юрди. У зерикиб нима қилишини билмас, уйларини, маза қилиб ўйнайдиган Қудрат ва Абдураим каби жўраларини, Азим бобосини қўмсар эди. Шунда «Аяжон, чўпчак айтиб беринг», деб онасининг бағрига суқуларди. Комила опа ўғлининг бошини силаганча, билган эртак ва латифаларини айтиб берар, гоҳида ўзи тўқир эди. Абдуҳамиднинг бу ердаги ягона дўсти — опаси Асёлат эди.

Бу ерга дастлаб келишган куни, одамлар бийдай тақир далада қандай яшаймиз, шу ерда қишгача қолиб кетсаг-а, деб ваҳимага тушган эдилар. Лекин бошга тушганини кўз кўрар экан. Одам боласи ҳар нарсага кўникади. Очдан ўлмаслик учун дарров имкон излайди, чора топади. Абдуҳамид эрталаб уйқудан туриб кўзларига ишонмай қолди. Бутунлай бошқача манзара... Ким наридан-бери чайла тикиб олган, ким икки жуфт ёғочни ерга кўмиб, устига шолча ёлган, ким шох-шабба билан офтоб юзини тўсган... Хуллас, ҳамма бошпаналик бўлган. Абдуҳамидларга ҳам чайла қурилибди... Аёллар, қизлар ўғирда гўжа туйишяпти: кампирлар янтоқ ёқиб қозонда қўғирмоч, бодроқ қовуряпти, ёрғачоқ айлантириляпти... Қаердандир от ва эшаклар, аравалар пайдо бўлибди...

Маълум бўлишича, қувғиндилар кечаси билан қўл қовуштириб ўтирмаган эканлар. Бир неча чапдаст йигитлар эл ётганда шаҳарга бориб, энг зарур нарсаларни олиб келган эканлар. Абдуҳамиднинг тоғалари, амакилари ҳам улар билан бирга боришган экан. Қувғиндилар маконидаги бу жонланиш сабабини Абдуҳамид энди тушунди.

...Қомила опа Халил оталар чайласига кириб бир оз кўнгли ёришди. Хонадоннинг иккинчи келини Қўйсиной уни қучоқ очиб кутиб олди. Улар узоқ вақт кўришмагандек сўраша кетдилар:

— Ассалому алайкум, аммажон. Омон-эсонмисизлар? Укаларим қалай?— деб сўради кўзи тўла ҳадик Қўйснпой.

— Шукур, худонинг паноҳида. Эл-юрт нима бўлса, биз ҳам шу, жон синглим. Қандоқ қилайлик, кўргилик экан. Ўзининг тани-жонинг соғми, зерикмасдангина ўтирибсанми?

— Шукур, аммажон... Бандаси сабрдан топаркан...

— Ишқилиб, Қамолиддинга эҳтиёт бўл. Айни шўхликка тушган пайти. Томоғига хас-чўп кетиб-нетиб қолмасин.

— Ҳая-я... тўғри айтасиз, аммажон. Кўргина бўлмагур шундай шўхки, сал кўзингиз шамғалат бўлса, дарров оғзига бир нимани солади...

Қўйснпой негадир хўрсиниб кўзига ёш олди. Лекин аммасига сездирмасликка уриниб, қора дуррачасининг учи билан кўз ёшини артди. Кейин рўмолини ечиб қайтадан ўради. Бари бир кайфиятини ёниб турган катта-катта кўзлари ошкор қилиб турарди.

— Ҳа, ўргилай, нимага хафасан? Тинчликми?— деди Комила хавотирланиб.

— Тинчлик, аммажон... ўзим, шундай,— деди-ю, хўрлиги келиб, аммасининг елкасига бошини қўйиб, пиқиллаб йиғлаб юборди:— Нимага укаларимни эргаштириб келмадингиз?

— Ҳар куни шунда-ку,— деди Комила хижолат бўлиб.— Абдуҳамиднинг тушмагур ҳеч кўниколмаяпти.

— Айтишга осон, кўникадиган ермас-да, аммажон...

— Нуқул жўраларини сўроқлайди. Тушида гапирадиган одат чиқарибди.

— Ҳаммаси зерикишдан. Кеча Абдуҳамид Камолжонни анчагина ўйнатиб ўтирди.

— Нима бўлсаямки, ҳали унинг бола. Опичаман деб йиқилиб-нетиб юрмасин.

— Пўг-е, ўзим кўз-қулоқ бўлиб тураман. Абдуҳамид келса, Камолжоннинг ўзиям тармашади-олади.

Чайладан набирасини уйнатиб утирган Халил отанинг овози эшитилди:

Ўсмаям доримиди, савзипуруш,
Хинойм доримиди, савзипуруш,
Ўсмаям дори бўлса, савзипуруш,
Хинойм дори бўлса, савзипуруш,
Ҳой бўта-бўта, пушт-пушт,
Бўта-бўта, пушт.

Элакка борган аёлнинг эллик оғиз гапи бор, деганларидек, амма-жиян ҳасратлашиб чайла олдида анча туриб қолдилар. Халил ота: «Ҳо, ойим, ойим, ҳо!», деб келинини чақирмаганда уларнинг гапи ҳаливери адо бўлмас эди.

— Ассалому алайкум, қуда бува!— дея Комила чайлага кирди.

— Комиламисан? Қел, қизим, кел ўтир, одам-одамга ғанимат бўлиб қолди.

— Ҳа, эрмак топиб олибсиз-у, зерикмайсиз энди.

— Эрмак бўлганда қандоқ! Оллога минг шукур. Тирноққинасидан айлансин отаси бунинг!

Қамолиддин энди тетапоя бўлиб йўлга кираётган эди. Комила уни бобосидан олиб, юз-кўзларидан суйиб ўпди. Бола типирчилаб, ўзини яна Халил ота бағрига отди.

— Ҳа, Комилаой, бундан буён бизники неvara боқиб, фарзандларнинг дуои жонини қилиб ўтириш-да! Мшқилиб, ана шу гўдаклар оҳу-зорини эшитиб, «ол, қулим!» десину осойишталик бўлиб кетсин!

— Айтганингиз келсин...

Халил ота Комилага яқин қариндош. Уларнинг бутун авлод-аждоди деҳқон ўтган. Халил ота ҳам катта деҳқон. Ерга ишлов беришда унга тенг келадиганлар камдан-кам. Айрим кишилар: «Битса — деҳқонмиз, битмаса — бағриқонмиз», деб ҳасрат-надоматиданчанг чиққанда, Халил ота: «Шундай бўлса бордир», деб индамай қўя қолар, гоҳо кулиб енгарди. Негаки,

у ҳар йили еридан мўлжалдаги ҳосилини олар, бунга айрим экинни битмаганлар ғайирлик қилардилар. Бундан кезларда Халил ота салмоқланиб шундай дерди:

«Эй, биродарлар, «Жондан кечмасанг жснона қайда, тоққа чиқмасанг дўлона қайда?», деган нақл бор. Ахир ер ҳам едирсанг — едиради. Қарзга олган уруғлиқни тупроққа сочиш билан иш битмайди. Шунисиям борки, ҳар бир ерни, ҳар бир жойни ўз тили, ўз мижози бўлади. Деҳқон ўз ерининг тили, мижозини беш қўлдек билиши керак. Мўл ҳосил оламан десангиз ерингизга ишлов беринг. Йўқса сизга, мендан истаганча ҳосил олавер, деб қараб турган ер қайда!»

Халил отанинг рўзғори катта, етти фарзандининг бари еярмон-ичармон, ёлғиз ўзининг топгани билан оила тебратади. Гоҳида аёли камчиликдан нолиб қолгудек бўлса: «Эй онаси, кўп зорланаверма, ҳали сен билан биз кўрганни ҳеч ким кўрмайди. Болалар вояга етса, етти ўғилга етти келин келиб, «аяжон, буёққа ўтинг», деб ҳар қайсиси етти қават кўрпача тўшаб, қадамнингга пойандоз солиб туради. Ана, мени айтди дерсан», деб уни юпатарди. Ушанда аёли ҳам алланечук бўлиб: «Кошки!», деб қўярди.

Яхши ният — ярим давлат. Ҳадемай Мамасоат, Мамарашид, Мамазухур, Муллахолмат, Хидирназар, Мамарасул ва Қўшоқвойлар бирин-кетин вояга етиб, отанинг қўлидан ишини олиб, оғирини енгил қиладиган бўлдилар. Фарзандларининг эсли-хушли, топармон-тутармон бўлиб етишганидан чолу кампир ич-ичидан қувонар, болаларини тинмай дуо қилар эдилар.

Мана, улар қўш келин тушириб, қуда-андалик бўлдилар, олдинма-кейин набиралар кўрдилар. Комилашнинг акиси Носирвойнинг бош фарзанди Қўйсиной Мамарашидга никоҳ қилиниб, қариндошлар бир-бирлари билан янада қалинлашиб кетдилар.

— Қани, ол, қизим, чаватидан еб ўтиргин, — деди

Халил ота Комилага.—Кеча Абдуҳамид иккимиз роса суҳбатлашдик. Жуда аломат бола бўпти азамат.

— Ҳа,—деб қўйди Комила опа ўнғайсизланиб.

— Эртақ айтиб беринг, қуда бува, деб туриб олса бўладими? Мен эртақ билмайман, дейман. Қани ишонса! Мундоқ қарасам, лаблари пириллаб, кўзига ғилт-ғилт ёш оляпти. Бўпти, отажон, айтганим бўлсин, дедим-у, эсимга келган бир эртақни бошлаб юбордим...

...Бор экану йўқ экан, оч экану тўқ экан. Қадим замонда бир аёл ўтган экан. Унинг бир ўғай ўғилчаси бор экан. Аста-секин бола катта бўла бошлабди. Кунларнинг бирида онасига бир дона тухум олиб келиб берибди. Тухумни кўриб онаси ўзида йўқ севинибди. «Ақлли боламдан айланай», деб пешонасидан ўпибди-ю: «Энди товуғиниям олиб келгин, болам», деб букюрибди.

Бола: «Хўп, онажон», дебдию югуриб бориб қўшинининг ола товуғини тутиб келибди.

Шунда онаси: «Балли ўғлим, ўзимни ақлбошимдан айланай», деб уни эркалатибди.

Бола яна севиниб чиқиб кетибди-да, хиёл ўтмай аллакимнинг қутисини кўтариб келибди.

Она шошиб қутичани очса, ичи тўла тилло асбоблар эмиш. «Онажон, сизга ёқдими олиб келган нарсаларим?», деб сўрабди у.

«Ёқди-ку-я, лекин ҳали бу кам-да, болам», дебди гердайиб она. «Камлик қилса яна олиб келаман», деб чопганча чиқиб кетибди бола. Шундай қилиб, у катта ўғри бўлиб етишибди.

Кунларнинг бирида ўша ўғри бола подшо хазинасини урибди. Лекин уни тутиб олиб, дорга осадиган бўлишибди. Дор тагида унга: «Ўлимнинг олдидан кўнглингда нимаики истагинг бўлса, айтиб қол», дейишибди.

Шунда ўғри бола тахтда ўтирган подшога қараб:

«Ҳазратим, бир қошиқ қонимдан кечинг, сўнгги сў-
нимни айтиб қолай», дебди.

«Айт, кечдим», дебди подшо ўқрайиб.

«Бисотимда ёлғиз онам бор. Ижозат этсангиз, бир
дийдор кўришиб қолсам», деб ёлворибди.

«Онаси келтирилсин», деб фармон берибди подшо.

Хиёл ўтмай ўгай онаси кўз ёш қилиб келиб қо-
либди.

«Қўйинг, куюнманг, онажон. Ўлар чоғимда сизни
бир кўриб қолай, деб ният қилган эдим. Ижозат этинг,
ширин-шакар тилингиздан бир ўпай», дебди ўғли.

Она тилини чиқаришни билан ўғли шартта тишлаб
узиб ташлабди.

Қараб турган одамлар: «Нима қилиб қўйдинг, она
сути кўр қилгур!» деб ўғрига бақаришибди. Подшо-
нинг ҳам жаҳли чиқибди.

«Жаллод! Сиртмоқни торт!», деб буюрибди у.

Шунда ўғри:

«Ҳазратим, яна бир қошиқ қонимдан кечинг, тагин
бир айтадиган гапим бор», дебди.

«Кечдим, гапир!», дебди подшо дағдаға қилиб.

Ўғри халойиққа қарата дебди:

«Одамлар! Қариндошлар! Мени дорга остираётган
ана шу ўгай онам! Нина олиб келсам, туя олиб кел,
дедилар. Охири, мана, подшо хазинасига тушиб, ўлим-
га ҳукм қилиндим! Энди, жаллод, ихтиёр сенда!».

Одамлар қий-чув қилиб юборишибди.

«Жаллод! Ўғлини озод этиб, ўрнига онасини дорга
торт!», деб бақарибди подшо.

Эртаки тугатиб, «қалай, ўғлим?», десам, кўзига
ёш олиб: «Ўгай она ёмон буларкан-да-а, қуда бува»,—
дейди.

— Жуда таъсирли эртақ экан,— деди Комила опа
ҳам хомуш тортиб.

— Шунақа онанинг оти ўчсин. Подшо ажаб қипти
дорга остириб,— деб қўйди Қўйсиной ҳаяжонланиб.

Комила ўғлидан ҳам гурурланиб, ҳам хижолат чекиб, жилгина ерга тикилиб ўтирарди.

Халил ота нимадир демоқчи бўлиб оғиз жуфтлаган эди, Камолиддиннинг дадаси Мамарашид келиб қолиб, суҳбат мавзуи ўзгарди...

Суҳбат чоғи Қомила у кунги саман от воқеасини билиб олди.

Бир эшак тоғига Розиквой деҳқон билан Пирмат девкор шерик бўлиб буғдой экишган экан. Ғалла жуда яхши битибди. Буғдой пишиб етилгач, ёнларига ўғилларини олиб бир неча кун давомида ўроқ тортишибди. Ғалла ғарамланиб, навбат янчишга келганда рўза бошланиб қолибди. Оталарининг рўза тутиб қийналаётганини кўрган Полвонбой билан Норматжон, хирмонни янчишни иккаламизга қўйиб беринглар, деб улардан рухсат сўрашибди. Аввалига оталари ўсмирларни ёлғиз ташлаб кетгиси келмабди, кейин от-улов, ҳўкизларни қолдириб, ўзлари уйга қайтишибди.

Полвонбой билан Норматжон буғдойни янчиб, соvuриб, донни бир жойга уюшибди. Озиқ-овқатлари тугабди, оталаридан эса ҳамон хабар йўқ. Икки-уч кун қўғирмоч қовуриб тирикчилик қилишибди. Охири, хавотирлана бошлабдилар. Бунинг устига, ёнларида қўй боқаётган чўпон «Жиззахни ёв босганмиш, ҳаммаёқ тўс-тўполон, қирғин бўлаётганмиш», деган кўнгилсиз хабарни айтибди.

— Шунинг учун оталаримиз биздан хабар олмаётган экан-да! Нима қилдик энди?— деб Полвонбой Норматжонга маслаҳат солибди.

— Тезда уйга боришим керак,— дебди Норматжон.

— Шунча ғаллани ташлаб-а?

— Бормасак ота-оналаримиз хавотир олиб ўтиришади-да,— дебди Норматжон.

— Гапинг тўғри, лекин биттамыз борамиз, биттамыз бу ерда қоламиз. От, ҳўкизларни ташлаб кетиб бўлмайди.

— Булмаса мен борай,— дебди Норматжон.

— Сендан икки-уч ёш каттароқман, хафа булма-санг мен борай...

Норматжон ноилож рози бўлибди. Полвонбой са-ҳарлаб саман отни миниб йўлга чиқибди. Тоғдан ошиб энди Куёвбоши қишлоғига келганида олдидан икки солдат чиқибди.

— Ҳой, йигит, тўхта, йўқса отиб ташлайман,— дебди уларнинг новчаси.

Полвонбой аввалига унинг нима деганига тушунмай:

— Уйимизга кетяпман, тоғдан келяпман,— деб жавоб берибди.

— Номард, нега бошлиқни чалғитяпсан?!— деб дўқ урибди иккинчи солдат.

— Акажон, рост айтдим, уйга кетяпман,— деб у яна гапини такрорлабди.

Шунда тилмоч Полвонбойнинг ёқасидан тортиб:

— Буёққа туш, от бизга керак!— деб дағдаға қи-либди.

— Жон ака, йўлимни тўсманг, қари ота-онам йў-лимга кўз тикиб ўтиришибди.

Шунда тилмоч жазавасти тутиб милтиқ қўндоғи би-лан унинг елкасига тушириб қолибди. Қалтак зарби-дан суяк-суяги қақшаб кетган ориятли йигит шартта отдан тушибди-ю, тилмочни бир уриб ҳушидан кетка-зибди. Ҳалиги новчасини эса калла қўйиб қип-қизил қонга бўябди. Сўнг, қутулдим, деб ўйлаб отига миниб-ди-ю, қамчи босибди. Аммо йигитнинг кетидан ўққа тутишибди. Чап курагидан теккан ўқ уни қулатибди. Жонивор от дарҳол тўхтаб эгаси тепасида қалтираб турибди.

Хиёл ўтмай бир талай солдатлар етиб келишибди. Бошлиқ қутуриб буйруқ берибди:

— Шундай қилингларки, менинг кимлигимни ха-лойиқ яна бир карра биллиб қўйсин! Бундан буён бирор киши зинҳор бизга қўл кўтара кўрмасин!

Солдатлар мурдани эгарга танғиб, отни роса савалабдилар-да, кейин сағрисидадан отиб, қўйиб юборибдилар. От эгасининг жасадини судраб уйига олиб борибди...

* * *

Ляси Халил оталарникига кетгач, Асолат чайла атрофини супуриб-сидиришга тушди. Абдуҳамид эса роса зерикиб, ўзини қўярга жой тополмасди. Нима қиларини билмай опасининг олдига борган эди, у:

— Абдуҳамид, чайладан элакни олиб чиқ,— деб ишга буюрди.

Асолатнинг ёнида уч-тўрт нафар қизчалар туришарди. Абдуҳамид элакни олиб чиққанда, улар чирпирак бўлиб ўйнашар, чувиллаб кулишарди... Абдуҳамид қизлар ўйинини томоша қилиб турганда тўсатдан жўраси Абдурайим жилмайиб келиб қолса бўладими!

— Абдурайиммисан?— деди у кўзларига ишонмай.— Қачон келдинг? Қим билан келдинг?

— Кечаси келдим, дадам олиб келдилар.— Абдурайим муҳим бир гап айтаётгандек секин шивирлади:— Ҳеч ким билмасми...

— Нимани, жўражон?— дея ҳеч нарсага тушунмай сўради Абдуҳамид.

— Нимани деб сўрайсан-у, қаёқдан келдинг, демайсан,— деди Абдурайим.

— Жиззахдан келгансан-да...

— Тополмадинг...

— Қаердан бўлмаса?

— Қўйтошдан!

— Қўйтошдан?!

— Ҳа! Қўйтош қаердалигини биласанми? Эшитганмисан?

— Эшитишга эшитганман...

— Биласанми, жўражон, у ер шундай ажойиб жой эканки, оғзинг очилиб қолади. Вой-во! Қўйлар, чўпонлар, ўғиру қозон-товоқлар — ҳаммаси турган жойида